

UGOR VAGY FINNUGOR EREDETŰ-E SZÓ SZAVUNK?

A szó és a szër viszonyáról

NYIRI ANTAL

1. Szó szavunknak eddig csak a vogul (manysi) és az osztják (chanti) etimológiai megfelelői voltak közismertek, ezért ugor eredetűnek tartották (NyH⁷. 147; SzófSz.).

SZINNYEI a következő obi-ugor megfelelőit említi: „osztj. *sèù-*, *sau-*, *sáuy-* 'fon'; *seù* 'hajfonat' || vog. *seß-*, *säy-* 'fon' (NyH⁷. 147).

Ezek szerint tehát az osztjában (a chantiban) a *seù* jelentése 'hajfonat', a *sèù-* jelentése meg 'fon'. Nyilvánvaló, hogy a két szó etimológiailag azonos.

Az osztják 'fon' jelentésű *sèù* és a 'hajfonat' értelmű *seù* szónak azonban a magyarban már csak igei jelentésű a megfelelője: *szó*. Eredetibb jelentése ennek is 'fon' volt (vö. ezt ugyanezen *szó* s- kezdetű hangváltozatának *sövény* származékával), még eredetibb jelentése pedig: 'sodor'; hasonlóképpen a vogul megfelelőnek is ez volt az eredeti igei jelentése (vö. MÉSZÖLY: A *cserény* szó eredete. Népünk és Nyelvünk II, 169—70), névszói jelentése azonban elavult.

GOMBOCZ ZOLTÁN hívta föl a figyelmet arra, hogy némely finnugor eredetű nomen-verbun némely finnugor nyelvben igei-névszói jelentésben is megmaradt, másik finnugor nyelvben azonban ugyanazon finnugor eredetű szó etimológiai megfelelője már vagy csak igei, vagy csak névszói jelentésű (Über die Haupttypen der ungarischen Verbalformen, ÖM. I, 132). — Így a magyar *fagy* is megőrizte nyelvünkben egykori igei-főnévi jelentését. Azt is jelenti ez a szó ugyanis, hogy 'Frost' meg azt is: 'frieren'. „A *fagy* nagy” — itt alany a *fagy*, és mint szófaj: főnév. „Holnap már *fagy*” — itt állítmány ugyanaz a szó, és mint szófaj: ige. E szónak finn, mordvin és vogul megfelelője azonban elvesztette főnévi jelentését, és csak igei jelentése van: 'brennen, frieren' (i. m. 132).

A finnugor eredetű magyar *fal(ni)* igének viszont nyelvünkben nincsen már főnévi jelentése (a *fal* főnév nem tartozik ide régi és mai jelentése miatt sem), egykor azonban kellett lennie, úgy, mint ahogy a neki megfelelő vogul szó: *pül* azt is jelenti: 'Bisschen, Stück', azt is: 'verschlingen'; ennek finn *pala*, mordvin *pal*, osztják *pül* megfelelője meg már csak főnévi jelentésű: 'Stück, Bissen', vagyis ezekben a nyelvekben e szavaknak igei jelentése avult el (uo.).

Ugyanilyen nomen-verbum volt egykor az adatokkal is igazolható kora óta már csak igei jelentésű szó is. Erre mutat, amint már mondtam, a *sző* egyik osztják nyelvjárási nomen-verbum megfelelője is: *sej* 'hajfonat' és *sëü-* 'fon'.

SZINNYEI a magyar *sző* ige vogul megfelelőiül csak az igei, 'fon' jelentésű *seβ-*, *säγ-* alakokat idézi (NyH⁷. 147), pedig megvannak e szó-nak a vogulban névszói jelentésű változatai is: *sa'ï* B. *säi'* K. *sü* AL. 'hajfonat, fürt' (SZILASI). Vannak ennek a vogul nyelvjárásokban *sew* 'hajfürt' (VNGy. II, 28; SZILASI), *sou* 'hajfonat' T., *sowi* 'befon' T. alakjai is (SZILASI), és bizonyosan a *sew* származéka a 'bokor, bozót' jelentésű vogul *sewam* is (VNGy: III, 18; 117; SZILASI), mely azért vette fel ezt a jelentést, mert a bozót, bokor is össze van fonódva, az is *szővevényes*, sűrű, mint ahogy a *sző* származékának, a **szőn-ik*-nek ige-neve: a *szőnt* fejezi ki az egyik kódexben a szővevényes, sűrű erdő fogalmát (MÉSZÖLY: A *cserény* szó eredete. Népünk és Nyelvünk II, 174), és e *szőnt* származék *szünt* változatának származéka, a *szüntös* pedig a 'borzas, fésületlen (hajút)' jelenti Göcsejben (GÖNCZI: Göcsej, 514).

Összefoglalva az eddigi előadottakat, megállapíthatjuk, hogy a magyar *sző* eredetileg nomen-verbum volt, de névszói jelentése elavult. Ezt kétségtelenül igazolják az obi-ugor nyelvek fentebb idézett ideillő adatai. Azt is igazolják a vogul és az osztják adatok, hogy a *sző* és obi-ugor megfelelői igei funkcióban 'sodor', majd 'fon' jelentésű volt.

Ezek szerint a magyar *sző* ugor eredetű volna.

2. MÉSZÖLY GEDEON azonban 1930-ban rámutatott arra, hogy a *sző* nem ugor, hanem finnugor eredetű, és kimutatta a magyar *sző* és vogul *säγ-* pontos finn megfelelőjét a finn *syk-* szótőben. Az erről szóló okfejtése így hangzik: „A vogul szókezdő *s*-nek a finnben szintén *s*- felel meg: vog. *säm* ~ f. *silmä*. A vogul *-ä*-nek megfelelhet a finnben *-y*: vog. *tül* ~ f. *syli*. A vogul *-γ*-nek megfelelhet a finnben *-k* -: vog. *piy* ~ f. *poika*. Ezekből az következik, hogy a magyar *sző* és vogul *säγ-* ige-tőnek a finnben hangtanilag pontosan megfelelne egy *syk-* ige-tő. Ha tehát egy ilyen alakú finn ige-tőnek eredeti jelentése is 'valami forgó mozgás végzése' volna s ebből 'hajnak vagy fonalnak sodrása, sodródása', akkor bizonyos, hogy az a finn ige-tő a vogul *säγ-* és magyar *sző* megfelelője. Már pedig van ilyen finn ige-tő. A finn *sykertä* azt jelenti, hogy 'összete k e r n i, ö s s z e t e k e r ő d z n i'; *sykerö* = 'tekerődző valami, hajtekerés, hajfonadék'; *sykky* v. *sykkyrä* = 'gombolyag, összebonyolódott fonal'. Látható — mondja tovább MÉSZÖLY —, hogy a *sykertä* a *syk-* ige-tőből deverbális képzés, a *sykerö* pedig egy *syker-* ige-tőből képzett névszó. Ez a *syker-* ige-tő pedig éppoly *-r* ige-képzős származéka a *syk-* tőnek, mint ahogy a magyar *ser-ít*-ben a *ser-* ige-tő a *sző* *s*-es változatának *-r* képzős származéka. Észrevehettük, hogy a *fonal*-nak és a *haj*-nak sodrására, sodródására alkalmazza mind a finn, mind a vogul ugyanazt a szót, melynek töve él a magyar *serít se-* részében...” (A *cserény* szó eredete, Népünk és Nyelvünk II, 170). — Majd később: „Ügy látszik, hogy a *sző* ige, illetőleg változatai finnugor korbéliek s abban a korban al-

kalmazták már a fonal készítésének és bizonyos női hajviselet megjelölésére” (uo. 171).

3. MÉSZÖLYnek azt a véleményét, hogy a magyar szó finnugor korból származik, permi nyelvekbeli bizonyítékokkal erősítem meg, és itt is hangsúlyozom, hogy a szó és a fgr. megfelelői eredetileg nomen-verbumok voltak.

A magyar szó vog. *säγ-* 'fon', *säi'* 'hajfonat' stb. ~ osztj. *sèü-* 'fon', *seü* 'hajfonat' ~ f. *syk-* 'forgó mozgás végzése' → 'hajnak vagy fonalnak sodrása, sodródása' azonos eredetű szócsoportha jól beleillik a zürjén (komi) *si*, *sy* '(gesponnener) Faden, Faser, Kopfhaar, Schlinge, Dohne' ~ votják (udmurt) *si*, (Kaz.) *šë* 'Haar, Haarfaden' (PAASONEN: s-laute, 99—100).

Hangtani tekintetben a finn *syk-* 'forgó mozgás végzése' → 'hajnak vagy fonalnak sodrása, sodródása' ~ zürjén *si*, *sy* '(gesponnener) Faden, Faser, Kopfhaar, Schlinge, Dohne' ~ votják *si* 'Haar, Haarfaden' ~ vogul *säγ-* 'fon', *säi'*, *sä* 'hajfonat, furt' ~ magy. szó megfelelése teljesen szabályos. A permi *s-* 'szókezdlet fgr. **s-* szókezdetre utal, melynek a finnben, a vogulban, az osztjákban és a magyarban szintén *s-* (= *sz-*) felel meg. A finn szóközépi *-k-* (*syk-*) vogul megfelelője — mint MÉSZÖLY is mondja — lehet *-γ-* (*säγ-*), mely a vogulban el is tűnhet (*sä*), úgy, mint a magyarban (*szó*). Csak a magyarban még labializálta is a *tő* magánhangzóját. A zürjénben és a votjékban ezzel szemben úgy tűnt el a többeli *-k-* > *-γ-*, hogy nem labializálta az előtte levő magánhangzót (zürij. *si*, *sy*, votj. *si*). A szóbelsei magánhangzóközi fgr. **-k-* > *-γ-* > 0 fejlődésre idézhetnénk a f: *poika* ~ zürj., votj. *pi* ~ osztj. *poγ-* ~ vog. *piγ* ~ magy. *fi* megfelelést. Annak, hogy a magyar *fi* esetében a *-γ* nem labializálta az előtte levő magánhangzót, az lehet az oka, hogy a *fi* *i* hangja eredetileg veláris *ɨ* volt. Ezzel szemben a *fő* magánhangzója labializálódott az utána következő *-γ* hatására, úgy, mint a *szó* igénk *-ő* hangja (a *fő* 3. személyű birt. személyragos alakja azonban az *-é* > *-ë* > *-e* személyrag hatása miatt nem labializálódott, 1055: *fehe*, olv.: *feyə*). Mind a főnév, mind pedig a *szó* ige többeli magánhangzója palatális magánhangzó + *-k-* > *-γ-* > *-β-* hangkapcsolatból fejlődött.

A zürjén *si*, *sy* '(gesponnener) Faden, Faser, Kopfhaar, Schlinge, Dohne' votják *si*, (Kaz.) *šë* 'Haar, Haarfaden' szavakat SETÄLÄ összevetette a 'Faser, Faden, Sehne, das Endchen Zwirn' jelentésű finn *säie'* (gen. *säikeen*) szóval (Über Quantitätswechsel im Finnisch-ugrischen, JSFOu. XIV, 3, 7), majd ennek alapján PAASONEN (s-laute, 99—100), kiegészítve ez összevetést a finn *säie'* észtt megfelelőjével (*seige*, gen. *seigme* 'Litze, Seilerfaden, beim Spinnen aufgezogener Faden'), idevonva SETÄLÄ korábbi rokonítását is: zürj.-votj. *si*, *sy* 'Faden, Faser' ~ finn *syy* 'Holzstreif, Faser' (ÄH. 284), továbbá az észtt 'Jahresring in Bäumen, an Hörnern, Ader im Holze, von den Jahresringen' jelentésű *sü* szót.

A zürjén-votják *si* 'Haarfaden; aus Haar, haar-' etimológiai kapcsolatát a finn *säie'* (gen. *säikeen*) szóval (= 'Faser, Faden, Sehne, das

Endchen Zwirn') elfogadja WICHMANN is (FUF. XIV, 101; Wotj. Chrest. II. kiad. 104), LAKÓ GYÖRGY is (NyK. LII, 141—42; erre HAJDU PÉTER hívta föl figyelmemet, köszönet érte), és nem mond ennek ellene E. ITKONEN sem a WICHMANN: Wotjakische Chrestomathie II. kiadásához írt előszavában, ahol WICHMANN szójegyzékének elfogadhatatlan szóegyeztetéseit felsorolja, de a zürj.-votj. *ši* ~ finn *säie*' ellen kifogást nem emel.

LAKÓ GYÖRGY is rámutat arra, hogy a fgr. *-k*-nak több esetben hanghiány felel meg a permi nyelvekben, és ennek igazolására a következő példákat idézi: „zürj. *ju* 'Fluss' ~ votj. *ju: ju-sur* 'folyó' ~ fi. *joki* (NyH⁷. 35—6; UOTILA, Syrj. Chrest. 88), zürj. *šu* 'Korn, Getreide, Roggen' ~ fi. *siikanen* (a *-nen* képző, l. PAASONEN: SUS. Aik. XXXIV.³. 1—3), zürj.-votj. *ši* 'Haar etc' ~ fi. *säie* (gen. *säikeen*) (WICHMANN: FUF. XIV, 101), zürj.-votj. *pi* 'Sohn, Knabe' ~ fi. *poika*' (Permi szófejtések, NyK. LII, 141—42). — Példái közt tehát ott szerepel a finn *säie* ~ zürj.-votj. *ši* 'Haar etc' megfelelés is. Ehhez még azt tehetjük hozzá, hogy a finn *joki* 'folyó' mordvin megfelelője a *-k*-helyén *-v*-t mutat: *Jov* 'a Moksa folyó', s a magyarban is *-v* tövű lenne ez a szó, ha köznévként élne nyelvünkben, erre mutat az 1246-beli *Kethyoukyzi* 'két folyó köze' és ANON. *Souyou, Heyou* adatának *you* alakja, tehát ugyanolyan ez a fgr. hangmegfelelés, amilyent a magyar szó: *szöv-ök* esetében tapasztalunk fgr. megfelelőinek vonatkozásában. Vagyis amint a finn *joki* 'folyó' viszonylik a mordvin *Jov* 'a Moksa folyó' ~ zürj.-votj. *ju* 'Fluss' ~ oszjtj. *ioγ-* (*ioγan* 'kis folyó') magy. *-jöv* > *-jó* 'folyó' (*Suoyou, Heyou*) szavakhoz, úgy viszonylik a finn *syk-* 'valami forgó mozgás végzése → 'hajnak vagy fonálnak sodrása, sodródása' ~ észt *seige*, gen. *seigme* 'Litzé, Seilerfaden, beim Spinnen aufgezogener Faden' ~ finn *säie* gen. *säikeen* 'Faser, Faden, Sehne, das Endchen Zwirn' ~ zürj. *ši, sy* '(gesponnener) Faden, Faser, Kopfhaar, Schlinge, Dohne' ~ votj. *ši* (Kaz.) *šē* 'Haar Haarfaden' ~ oszjtj. *seü* 'hajfonat', *sëü* 'fon' ~ vog. *seβ-*, *säγ-* 'fon', *säʔ*, *sā* 'hajfonat' stb. ~ magy. *szöv-* (vö. *szövök*), *sző* is egymáshoz.

4. Ami e közös eredetű finnugor szócsoport jelentésviszonyait illeti, azokról a következőket mondhatjuk.

Az idetartozó szavak nomen jelentései 'rost, in, hajszal, hajfürt, hajfonat, fonál, cérnávég, hurok, tör' és verbum jelentései: 'rost, in, haj, fonál sodródik', 'rostot, inat, haját, fonalat sodor, fon': az anyagnév és az illető anyaggal kapcsolatos cselekvés szoros kapcsolatát mutatja, az idetartozó szavak eredeti nomen-verbum voltát igazolja.

A növényi rostot, az állati inat használati eszközül alakították, sodorták, fonták már a finnugor korban is, hasonlóképpen sodorták és fonták a haját is. Mutatja ezt *fon* szavunk is, melynek megfelelője valamennyi fgr. nyelvben megvan. Mutatja ezt a Kalevala is, mely nemcsak a Kalevala legrégebb részei keletkezési kora műveltségi állapotának megfelelő lenhálót ismeri, hanem őrzi emlékét az ősi, f a h á n c s b ó l f o n t h á l ó n a k i s (Kalevala, 47. ének; MUNKÁCSI: Ethn. IV,

195), mint ahogy az egyik vogul rege is szól nemcsak a csalánból font hálóvarsáról, amely szintén ősi, hanem arról is, melyet vékonyra hasigatott pálcikákból fontak (MUNKÁCSI: A magyar népies halászat műnyelve, Ethn. IV. 191—96; VNGy. I, 153).

Megjegyzem, hogy nemcsak háló készítésére használtak a vogulok csalánból sodrott fonalat, hanem ruha készítésére is, de használtak erre rénszarvas inat is (HUNFALVY: A' vogul föld és nép, 105), kötelet meg fúzfa-gyökérből is fontak (VNGy. I, 70).

Ezt a fogalmat: 'vékonyra hasigatott pálcikákból varsát fon' és 'csalánból hálót, varsát fon', a vogul nyelv a magyar szó etimológiai megfeleléjével, a *szg-* nomen-verbummal fejezi ki (= pős *sayi* és ūsmäl' *savitá*, VNGy. I, 153); a zürjén *ši, sy* jelentése is 'Faser, (gesponner) Faden, Haar, Kopfhaar, Schlinge, Dohne', az észt *seige* is azt jelenti: 'Litze, Seilerfaden, beim Spinnen aufgezogener Faden' s a finn *säie*: 'Faser, Faden, Sehne, das Endehen Zwirn'.

MÉSZÖLY a már többször megemlített értekezésében (a *cserény* szó eredetéről) a szó eredeti jelentésének megvilágítására idézi MUNKÁCSI leírását a vogul incérna készítéséről (VNGy. IV, 419): „A száraz inból az asszonyok cérnát készítenek. Az inat fejszefokkal szétverik, hogy puha legyen; azután cérnavastagságban szétszaggatják, a térden vagy arcon sodorják (fonják). Ezt az incérnát fára vagy csontra fúzik (dugják), Ezt a csontot »incsont«-nak mondják.” — „Ez a mondat — fejtegeti tovább MÉSZÖLY —, hogy: „a térden vagy arcon sodorják (fonják), így van a magyar szöveg vogul eredetijében: »šanšəl män pajtəl säyau«. Ez a *säy-au* a mi szó igénk megfelelője (a tő benne = *säy-*), és láthatjuk, hogy éppen az a jelentése, mint a *serit* (< *sey-r- + it*) igének. MUNKÁCSI fordításában a „sodorják” és „fonják” mellé szinonimumnak bátran odairhatjuk ezt: 'serítik'. Tehát a szó megfelelőjének a vogulban még az a jelentése van, hogy: 'sodor', 'serít', vagyis csakugyan igaz az, hogy a szó eredetileg 'sodrás'-t 'forgó mozgás'-t jelentő ige volt...” (Népünk és Nyelvünk II, 169—70).

Igaz, igei jelentése csakugyan nem lehetett más; finnugor kori nomen jelentése meg azt az anyagot jelentette, melyet sodortak, serítették, fontak. A haját is sodorták, úgy, mint a növényi rostot, vesszőt meg az állati inat.

GARAY ÁKOS megírta, hogy „Magyarországon 1848-ban ment ki a szokásból a férfiak fonásos hajviselete. Így mondják ezt az ország különböző vidékein egyaránt az öreg emberek. Addig a férfinép épp úgy hordta a haját, mint most az asszonyok. Nem nyírta, hanem leeresztve, vagy befonva, vagy fűrtbe sodorva viselte. Abban az időben már a fiúgyermek haját nem igen fonták be, csak a legénysorban, 16—17 éves korukban. Voltak vidékek, ahol még 48 előtt a fiúgyermek haját is befonták” (Régi magyar férfihajviseletek, Ért. XII, 81; az én kiemelem). — Csire József Lábodon (Somogy m.) 1824-ben született földműves haját a következőképpen sodorta meg és viselte: „Haját megszírozza, hosszában közepén elválasztja kétfelé, végig le a nyakszirtig. Egyik felől összefogja az egész haját és azt mindjárt a középválasztéknál elkezdve, kifelé pödörgeti. Az egész lelógó hajcsomót csigamódra szoktatva,

leereszti a füle mögött, *sodrékban* viseli... Szlavónia ősmagyar falvaiban is viselték ezt a hajviseletet régebben, írja tovább GARAY ÁKOS 1911-ben. Ott *sudor*-nak nevezték” (Ért. XII, 88—9).

A *sudor* tehát a szlavóniai nyelvjárásban azt is jelenti: 'sodrék', vagyis nomen jelentésű, és azt is jelenti: 'serít', vagyis igei jelentésű is. „A bájuszt bézsíroztaók és *sudortaók égyöm*”, azaz 'sodorták' (ige). „Hájukat bézsíroztaók az apócsaók osztá két oldalt *sudorbá* téték, s a fülük migé” (itt nomen a *sudor*. Ez utóbbi adatok BÓNA JULIA: A haszti nyelvjárás szókincse c. kézirat munkájából valók).

HUNFALVY PÁL a kondai és más vogulokról írja, hogy hajukat választékkal elválasztják és összefonják (A' vogul föld és nép, 110), talán úgy, ahogy Csire József viselte Lábodon a múlt században és ennek a századnak az elején, ami érthetővé teszi, miért nevezik a vogulok és az osztjakok a hajfonatot az eredetileg 'sodor, sodrás' jelentésű szó ige vogul és osztják megfelelőjével, pl. vog *sā*, osztj. *seü-*, hajfonat:

5. Áttekintve szó szavunknak és finnugor rokonainak hangtörténetét, jelentéstörténetét, továbbá a szó szavunkkal és rokonaival kapcsolatos tárgytörténeti, munkatörténeti, cselekvéstörténeti tényeket, kétségtelenül arra az eredményre jutunk, hogy szó szavunk nem ugor, hanem finnugor eredetű, vagyis néhány ezer esztendővel korábban is megvolt már az ugor kornál, megőrizvén és tükrözvén a finnugor kor finnugor nyelvű népei életének és nyelvének egyik emlékét különféle alakban, különféle, de mégis rokon jelentéstartalommal a finn, az észt, a zürjén, a votják, a vogul, az osztják és a magyar nyelvben.

**

6. Ezek után válaszolok K. SAL ÉVÁNAK arra az ellenvetésére, hogy a *szēr*, melynek eredeti jelentése 'sodrott, serített növényi vagy állati anyag', nem lehet a szó -r képzős származéka.

K. SAL ÉVA véleményét a következőképpen fejti ki: „NYÍRI ANTAL: „A had és a szer” című cikkében (Nyelv és Irodalom II, 103—32) többek között a R.-ben és az N.-ben található adatok alapján *szer* szavunk eredeti 'növényi rostokból, szálakból, szöszből, vesszőből serített anyag', 'állati ínból serített anyag', 'fonadék, hajfonadék' jelentését mutatja ki. Bár a rokon nyelvi szavak közül egynek sem ismerjük ilyen vagy ennek megfelelő igei jelentését, ezt nem látja az egyeztetés akadályának, hiszen a magyarban sem volt eddig tudomásunk ilyen jelentésről. Szerinte a *ser* (*serít*) és a *szer* egy eredetűek, és ugor alapnyelvi nyelvjárási változatoknak minősíthetők. A két szó végeredményben a *szó* ige s, illetőleg sz kezdetű előzményének -r képzős származéka. Eddig NYÍRI cikkének az a része, amelyhez röviden hozzá akarok szólni.

Azoknak az uráli nyelveknek, amelyekben szavunk megfelelőit találjuk, a vogul kivételével megfelelő szótárai vannak, tehát ha a *szēr* által kikövetkeztetett jelentés előkerülne is, akkor sem lehetne elsődlegesnek tekinteni. A „hétserő kötél” stb. értelmét a *szer* eddig ismert jelentéseivel is meg lehetne magyarázni, például 'hétserő kötél'. Ez azonban a magyar nyelv belső fejlődésének problémája. A *szēr* jelentései a rokon nyelvekben egységesen a következők: 'Art, Weise, Be-

schaffenheit, Gattung, Geschlecht, Sitte, Gewohnheti' stb. — A *szer* és a *ser* (*serit* 'sodor, pödör' stb.) különböző jelentésüknél fogva nem tartozhatnak egymáshoz, következésképpen nem lehetnek ugor alapnyelvi nyelvjárási változatok. (A *serit* eredetére l. BENKŐ: Nyr. LXXXI, 318—21.) — A szó igéből való eredeztetés esetén föl kellene tennünk, hogy: 1. a *szer* mindegyik rokon nyelvi megfelelője a szó megfelelőjéből alakult ugyanazzal a képzővel; 2. azokban a nyelvekben, amelyekben a *szó*-nek nincs megfelelője, csak a *szer*-nek — tehát a zürjénben, a cseremiszenben, a lappban és a szamojédban —, ott az alapszó kihalt, csak *-r* képzős származéka maradt meg! Ezenkívül meg kell említeni, hogy a legközelebbi rokon nyelvek, a vogul és az osztják, *szer* és *szó* szava más-más magánhangzót tartalmaznak. Ha a *szer* a *szó* származéka, akkor legalább a magyar *szer* osztják megfelelőjében mutatkoznia kellene a magyar *szó* *v-* tövének megfelelő hangnak. Ha ilyen sok nehézség merül föl, az etimológia a fősorakoztatott bizonyító anyag ellenére sem nyugtathatja meg az olvasót" (MNY. LIV, 546-7).

7. K. SAL Évának be kellett volna bizonyítania, hogy a *szër*-nek nem 'növényi rostokból, szálakból, szöszből, vesszőből serített anyag', állati ínból serített anyag', 'fonadék, hajfonadék' volt az eredeti jelentése. Ezt azonban nem teszi, csak kijelenti, hogy „A »hétserő kötél«' értelmét a *szer* eddig ismert jelentéseivel is meg lehetne magyarázni, például 'hét sorú kötél'. Ez azonban a magyar nyelv belső fejlődésének problémája" (az én kiemelésem).

K. SAL Évának ez a kijelentése nem ingatja meg azt a hiteles adatokon nyugvó megállapításomat, hogy a *szër*-nek a R.-ben és a N.-ben 'növényi rostokból, szálakból, szöszből, vesszőből serített anyag', 'állati ínból serített anyag', 'fonadék, hajfonadék' jelentése van, és ennek ez az eredeti jelentése. Az az érvelése, hogy a *hétserő kötél* stb. értelmét „a *szer* eddig ismert jelentéseivel is meg lehetne magyarázni, pl. 'hét sorú kötél',” több hibában szenved. A kötélnék sohasem volt *sora* és ma sincs! Azután meg: a *szër* szónak olyan szemmel látható konkrét jelentését, mely a primitív szerszámkészítéssel, anyagformálással szorosán összefügg, nem szabad elvont jelentéssel magyarázni ('sor').

8. A másik érve K. SAL Évának, hogy a *szër* és a *sër* (*sërit*, 'sodor, pödör', stb.) „különböző jelentésüknél fogva (én emelem ki) nem tartozhatnak egymáshoz, következésképpen nem lehetnek ugor alapnyelvi nyelvjárási változatok” — szintén téves. A *szër* jelentése ugyanis: 'növényi rostokból, szálakból, szöszből, vesszőből serített anyag', 'állati ínból serített anyag', 'fonadék, hajfonadék', a *sër-é*, *ser-é* meg: 'sodor' (MÉSZÖLY: Népünk és Nyelvünk II, 167—68), továbbá: 'sodrék, serdítés' NYIRI: Nyelv és Irod. II, 120). A *szó* finnugor megfelelői is jelentik azt is: 'forgó, mozgást végez, sodor, fon', meg azt is: 'növényi rost, ín, fonál, hajszal, hajfonat'. Vagyis: ugyanaz a szó jelenthet anyagnevet is, meg azt a cselekvést is, amit az anyaggal végeznek (vö. pl. osztj. *seü* 'hajfonat' és *sëü* 'fon').

9. E tanulmány első részében részletesen kifejtettem azokat a bizonyítékokat, melyek azt mutatják, hogy a *szőr* nem ugor, hanem finnugor eredetű szó, megfelelői megvannak az ugor nyelveken kívül a permi nyelvekben és a finnben, K. SAL ÉVA ezzel kapcsolatos aggodalmai is tárgytalanok tehát.

10. Ha a *szőr* szó eredetével kapcsolatban probléma merül fel, ez csak az lehet, hogy vajon a *szőr* eddig számon tartott finnugor és szamojéd megfelelői csakugyan idetartoznak-e. Annyi feltétlenül bizonyos, hogy a *szőr*-rel eddig egyeztetett osztják, vogul, zürjén és cseremiszi szavaknak nem az volt a jelentésük az uráli korszakban, ami ma, hiszen ezek ma elvont fogalmakat jelölnek.¹

11. Ne feledjük, hogy a *szőr* vogul nyelvbeli megfelelőjeként idéztem a 'rengeteg' jelentésű *ser* szót, mely a *ser ünt* 'sötét vadon' előtagjaként közismert (vö. SZILASI). Erről a következő olvasható: „Ennek a manysi szónak (*ser*) ugyanaz a jelentése, ami a magyar *sűrű* igenevé. Ez utóbbiról viszont kétségtelenül bebizonyította MÉSZÖLY (Népünk és Nyelvünk II, 173), hogy az a *sür*, *sir* 'forog, tekereg' igeneve, tehát etimológiailag a magyar *szőr* szó igei jelentésű *sür*, *sir* hangváltozatának igeneve, és a *sűrű* is jelent erdőt, mint a manysi *ser* 'rengeteg'-et (Nyelv és Irod. II, 132). Ehhez most hozzá kell tennem azt, hogy az osztjákban is megvan ez a *ser*, jelentése: 'tief, dicht.' „*ser unt mör unt tiefer Wald dichter Wald*” (STEINITZ: Ostj. Gramm. und Chrest., 156).

A 'sűrű, szövevényes, járatlan' jelentésű vogul és osztják *ser* mellett van a vogulban 'lánc' jelentésű *sēr* is (SZILASI), mely az osztjákban eredetibb *seȳar* alakban van meg, jelentése ennek is: 'Kette' (STEINITZ: Geschichte des ostjakischen Volkalismus, 71).

Az osztják *seȳar*-nek és a vogul *sēr*-nek azonban nem lehetett 'lánc' az eredeti jelentése, hanem csakis az, amit a magyar *szőr* régi nyelvi és mai magyar nyelvjárási adatai, őriznek: 'növényi rostokból vagy állati inból sodrott és összefont zsinór vagy kötél-ág'. A latin *catena* 'Kette' is egy töről származik a 'Jänergarn, Netz' jelentésű *cassis* szóval (WALDE: Lat. etym. Wb.; SCHRADER: Reallex. d. idg. Altertumskunde, 578), s az orosz *veriga* 'Kette, Fessel' is egy eredetű a 'Strick, Seil' jelentésű orosz *vervi*, *verevka* szóval (SCHRADER: i. m. 578). Ezek a jelentésviszonyok világosan kifejezik azt is, hogy a fémből készült láncnak a növényi rostokból sodrott zsinór és kötél volt az előzménye,²

¹ N. SEBESTYÉN IRÉN (Eräaästä uralilaisesta sanasta c. dolgozatában, Juhlakirja Lauri Hakulisen 60 — voutispäiväksi 6. 10. 1959. 144—148) arról ír, hogy a magyar *szőr* szónak jurákszamojéd megfelelője: *sēr* 'Sache, Angelegenheit, schlechte Sache' jelentésű is (LEHTISALO), tehát konkrét jelentésű is. Véleményem szerint ez is elvont, általánosabb jelentés ahhoz viszonyítva, ami a magyar *szőr* és osztják megvogul megfelelői első jelentéseként kétségtelenül megállapítható, nevezetesen: 'növényi vagy állati rostból, inból sodrott anyag, fonál, kötél ága'.

² Miután HAJDÚ PÉTER ezt a cikket kéziratban elolvasta, felhívta a figyelmet arra, hogy az osztják *seȳar*-nek is megvan nemcsak a 'kette (des hundes)' jelentése, hanem: 'garneflecht, angesichertes gewebe' jelentése is (KARJALAINEN — TOIVONEN: Ostj. Wb. II, 839), tehát az, amit én az osztják *seȳar* eredetibb jelentésének kikövetkeztettem. KARJALAINEN — TOIVONEN szótárát én is állandóan

ez viszont megint arra mutat, hogy az osztják *seyər* (= 'lánc') ~ vogul *sēr* (= 'lánc') ~ vogul-osztják *ser* (= 'rengeteg, sűrű', ti. erdő) ~ magyar *szēr* ('növényi rostokból, szálakból, szöszből, vesszőből vagy állati inból sodrott, serített anyag, fonadék, hajfonadék') közül a magyar őrzi az eredeti jelentést.

Az eredetibb szóalakot viszont az osztják *seyər* (= 'lánc') őrzi. Ennek töve: *sey-* a már többször idézett, ugyancsak osztják 'fon' jelentésű *sēy-* és 'hajfonat' értelmű *seü* szónak az előzménye, a vogul *sāy-* 'fon' és *sew* 'hajfürt', *sā* 'hajfonat, fürt' stb. ~ magy. *sző* ~ zürj. *si*, *sy* '(gesponnener) Faden, Faser, Kopfhaar, Schlinge, Dohne' ~ votj. *si* 'Haar, Haarfaden' ~ f. *syk-* 'valami forgó mozgás végzése, sodor, sodródik' — szabályszerű megfelelője.

Az osztják *seyər* (= 'lánc') végén levő *-r* diminutív képző. Ugyanaz az *-r* képző ez, mely az osztják *undīr ondīr* 'Bauch, Magen, Inneres' végén van, ennek *-r* képző nélküli alakja ugyanis: *ont*, *unt* 'Inneres, Bauch' (BUDENZ: UA. 294). Ugyanez az *-r* diminutív képző van a magyar *avar* 'kiaszott fű', *kopár* és *vijár* 'veszekedő' szavak végén is (MÉSZÖLY: ÓMSzöv. 181). Igei funkciójú szóhoz gyakorító jelentésben járul az *-r* képző.

A vogul 'lánc' jelentésű *sēr* is *seyər*-ből vagy *sey-r*-ből lett, ebből lett a vogul és az osztják 'rengeteg, sűrű' jelentésű *ser* is, ebből keletkezett a 'növényi rostokból, vesszőből vagy állati inból, hajból serített, sodrott anyag, fonadék' jelentésű magyar *szēr* is.

12. Hogy a *szēr*-nek rövid a magánhangzója és hosszúnak kellene lennie?

A *nyerē-g* első szótagbeli *e*-je is rövid, pedig *e* szó vogul és osztják megfelelőiben a *nyerē-g* első szótagbeli *e*-jének megfelelő magánhangzó után *-γr-*, *-βr-*, illetőleg *-γər* következik: magy. *nyerē-g* ~ vog. *naγr*, *neβrā* ~ osztj. *noγər*, *neγər* (NyH.⁷ 146), úgy, mint ahogy a *szēr*-nek is *seyər* felel meg az osztjákban.

13. A magyar *szēr* osztják *seyər* 'lánc' megfelelőjében még megvan a magyar *sző* -*v* tövének (*szövök*) megfelelő az az osztják *-γ-* hang, amit K. SAL ÉVA tőlem számon kér. Ez a *-γ*-azonban olykor még az osztjákban is eltűnik, hiszen pl. „Intervokalisch nach vollem Vokal ist *-γ-* in Surg. nur ganz schwach hörbar (Schwach artikuliert)” (STEINITZ: Geschichte des ostj. Vokalismus, 117). — A magyar *né-z* (a *-z* gyakorító képző: NyH.⁷ 63) *né-* töve *-é* hangjának a finnben *-äke-* (*näke-*), a vogulban *-ēγ-*, *-əγ-*, *-εβ-*, *-ī-* (*nēyl-*, *nəyl-*, *nēβl-*, *nīl-* 'látszik'), az osztjákban pe-

használok, de most megfedekeztem róla, nem néztem utána ebben az esetben, hogy mit is mond erről a szóról. Ez a nyelvi tény fejtegetésem helyességét feltétlenül igazolja a magyar *szēr* eredetibb jelentésére és hangalakjára vonatkozólag is. Jellemző, hogy van az osztjákban *uax sēγər* 'eisenkette' is, tehát a *sēγər* mellett van a *uax* = vas jelző, ami mutatja, hogy lesz az eredetileg 'fonálsodrék' jelentésű szó 'vaslánc' jelentésűvé. — Ez az adat természetesen úgy módosítja ezt a legutóbbi mondatbeli megállapításomat, hogy az osztják nyelv a magyar *szēr* osztják megfelelőjének eredeti jelentését is, meg hangalakját is megőrizte: osztj. *seyər* = 'garngeflecht'.

dig *-iu-*, *-i-* és *-i-* felel meg (*niwa*, *nili*, *ni'da* 'näkyä; häämöttää' TOIV.—ITK.—JOKI: Suomen kielen etymologinen sanakirja, 410), tehát az osztjákban is nyomtalanul eltűnhet a finn *-k-* osztják megfelelője, sőt: az előtte lévő magánhangzó még meg is rövidülhet (*nili*), lehet tehát az osztják *seyar* 'lánc' mellett jelentésselkülönülés következtében 'sűrű, szövevényes' jelentésű, *ser* hangalakú szó is, mint a vogulban, lehet tehát rövid magánhangzós a magyar *szēr* is.

Úgy gondolom, hogy ezzel megfelelttem K. SAL ÉVÁNAK arra az ellenvetésére is, hogy „a vogul és az osztják *szer* és *sző* szava más-más magánhangzót tartalmaznak”. Különben ez mindenképpen hibás ellenvetés, mert a jelentéslágazások sokszor járnak együtt alaki elkülönüléssel. Így pl. a magy. *jég* szóval azonos eredetű serkáli osztják 'Eis' jelentésű *jenk*-nek csak hangváltozata a 'Wasser' jelentésű ugyancsak serkáli osztják *jink* (STEINITZ: Ostj. Gramm. und. Chrest., 141, 142). Ugyanígy van ez az irtisi osztják nyelvjárásban is (PATKANOV): de azért az osztják *jenk* (= 'Eis') és *jink* (= 'Wasser') mégis azonos eredetű!

14. „A *had* és a *szēr*” című tanulmányomban kimutattam, hogy a *szēr* az ősi, egyszerű, de igen lényeges használati tárgynak, a növényi rostból, állati inból sodrott anyagnak, sodréknak, fonálnak, zsinór serének, kötél sodrot ágának volt a neve eredetileg. Azután neve lett vagy lehetett a *szēr* minden olyan tárgynak, melyet növényi vagy állati anyagból sodrottak, seritettek, fontak. Így keletkezett a „két *szēr* kötőfék”, a „fél *szēr* hám”; sodrott anyagú volt eredetileg a *szérszám* is, az ilyen *szérszám szérének* volt *száma*: kettő, négy vagy hat, ahány sodrott ága volt neki. A leány kelengyjére is azért mondják a jugoszláviai Harasztiban, hogy „ez a férhőmő *széri*”, mert anyagát is ők sodorták, serítették régen, ezért *szēr* ott a neve az egész ruházatnak minden szükséges darabbal együtt (BÓNA JULIA: A lentermelés és feldolgozása Harasztiban, Népr. és Nyelvtud. II, 112).

Harasztiban a *ruha* változata: a *ruvá* csak *kendőruvá* összetételben fordul elő, jelentése: 'törölköző' (BALASSA: A szlavóniai nyj., 28), továbbá: *bóti ruvá* (amit boltban vettek); BÓNA JULIA szerint ez a kettő élő szó ma is. Az Ormánységben azonban már *ruhá*-nak nevezik azt, amit a szlavóniai nyelvjárásban *szēr*-nek (OrmSz.). A *ruha* 'vestis, vestimentum' megvan már a BesztSzj.-ben és a SchlSzj.-ben is (KNIEZSA: Szláv jsz. I/1. 471). Mielőtt ez a szláv szó a magyarba átkerült, egyes nyelvjárásokban (vagy talán az egész magyar nyelvterületen?) a *szēr* lehetett a neve a 'vestis, vestimentum' fogalmának, úgy, mint ahogy a szlavóniai nyelvjárásban még ma is az.

A *szēr*-nek már többszörösen bebizonyított 'növényi rostból, állati inból sodrott anyag' alapjelentéséből e szó valamennyi jelentésváltozata megmagyarázható, a *szérint* névutóé is, a *szérű* képzői is, a *-szēr* ragé is. Szinte a szemünk előtt alakult ki valamennyi. A *szēr*-nek általam megállapított eredeti jelentésére utal a *szēr-éz* is, mely ebben a régi kifejezésben: „... immar Abakukmac *koñuo* a lot dolog vtan *zer-zéttétic*” (BécsiK. 267) a „liber *textitur*” tükörfelfejzése (vö. MÉSZÁROS JULIA: Adalék a *szérez* jelentéstörténetéhez, Nyelv és Irod.

II, 143)! — De erre utal a 'sich zugesellen, sich vereini-
gen' jelentésű *szër-k-ész-ik* is, a *verbinden, vereinigen* jelen-
tésű *szër-k-esz-t* is (NySz.)!

15. A *szër*-nek azért van oly sok jelentésárnyalata, azért van annyi származéka, azért keletkezett belőle névtó is (*szërint*), képző is (*-szërű*), rag is (*-szër*, pl. *kétszër*), mert a sodrás és a fonás, a serítés, a kötél és fonálkészítés minden családnak munkája volt még nem is olyan régen is, hát még az őskorban! Mivel minden nagycsalád maga serítette, ser-te a fonalat, és maga készítette belőle a hálót, a féket, a hámot meg egyéb kötelet meg a ruhát meg sok egyebet, világos, hogy ilyen fontos művelet, munka és ilyen fontos anyag és szerszám, a serítéssel, sodrással alakított sokféle felhasználható és felhasznált matéria neve sokféle asszociációra adott alkalmat, sok jelentésváltozata és sok származéka támadt. Ha csak az anyagot is jelentő szó mai jelentéseit nézzük, és nem nézzük a szó keletkezése korabeli életet, nyelvet és embert, jelen esetben a *szër* szó keletkezése korabeli életet, fontos anyagot és vele kapcsolatos munkát, nyelvet: szófejtésünk, formális lesz, hamis lesz.

Az előadottak alapján arra az eredményre jutottam, hogy K. SAL ÉVA egyetlen egy ellenvetése sem fogadható el, és az általam kifejtett újabb bizonyítékok még inkább megerősítették azt a megállapításomat, hogy a *szër* eredeti jelentése 'növényi rostokból vagy állati ínból, hajból sodrott anyag' volt, és maga a *szër* csakugyan a *sző* -r képzős származéka.